

ARAPÇADA MANZUM GRAMERLER, ÖZELLİKLERİ VE ÖĞRENİME ETKİSİ

Rıfat Resul SEVİNÇ^(*)

Öz

İlk dönem gramer âlimleri, Arap gramerinin öğrenimindeki zorluğu aşmak düşüncesiyle uzun metinlerin yanı sıra özet gramer metinleri telif etmişlerdir. Daha kısa sürede öğrenilmesi ve zihinlere yerleşmesi için de öğretici şiirden yararlanmışlar ve bunun için çok sayıda gramer eseri nazmetmişlerdir.

Birkaç yüzle birkaç bin beyit uzunluğunda nazmedilen gramerlerin bir kısmı asırları aşan bir ilgi görmüş ve özet veya şerh hâlinde defalarca nazmedilmiştir. Büyük bir kısmı ise yeterince ilgi görmediğinden ya yazma hâlinde kalmış yahut unutulmuş kaybolmuştur. Doğrudan nazmedilenlerin yanında bazı metinler de nazma çevrilmiştir. Bunların içerisinde defalarca nazmedilenler de vardır. Ayrıca manzumların üzerine çok sayıda şerh, haşiye ve ta'lik yazılmış, bu da grameri zenginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretici Şiir, Manzum Gramerler, Özellikleri, Öğrenime Etkisi.

The Poetical Grammars in Arabic, Their Features and Effects on Learning

Abstract

The first-time scholars of grammar compiled the short grammar texts as well as the long texts with the thought that to overcome the difficulty in learning of Arabic grammar. In addition, they also made use of the didactic poem in order that it be learned in a short time. And again in line with this purpose, they wrote many grammar works in verse.

Some of the poetical grammars, which ranged in length from a few hundred to several thousand couplets, drew interest for centuries, were written over and over again in the form of short summaries or commentaries. On the other hand, the major part of them didn't get attention, and therefore either they stayed in manuscript form or they disappeared by being forgotten. Here, it should be said that while some of this texts were directly written in verse, others had been translated into verse form. Furthermore, sharhs (commentaries), hashiyahs (glosses) and ta'liks (appendixes) on this texts were written. In this way, the number of studies on grammar increased.

Keywords: Didactic Poem, Poetical Grammars, Their Features, Effects on Learning.

*) Yrd. Doç. Dr., RTE Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Ana Bilim Dalı
(e-posta: rrsevinc@hotmail.com)

GİRİŞ

İbnu'n-Nedîm'in naklettiğine göre Arap grameriyle ilgili ilk çalışma, Hz. Alî'nin yönlendirmesiyle nahiv ilminin genel kurallarıyla ilgili dört sahifelik bir gramer taslağı hazırlayan ve Kur'ân'ı harekeleme faaliyetinin yanı sıra bu faaliyetiyle de gramer ilminin kurucusu sayılan Ebu'l-Esved (ö. 69/688)¹ ile başlamıştır².

Ebu'l-Esved'den sonra öğrencilerinin bu sahada gayretli çalışmaları olmuş ancak gramer ilmine dair teliflere hicrî II. asırda başlanabilmıştır³. Gramer konusunda Ebu'l-Esved'den gelen ilk şifahî bilgiler onun önde gelen öğrencilerinden Nasr b. Âsım (ö. 89/684), 'Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/719), Meymûn el-Akran⁴ 'Abdullâh b. Hürmüz (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ya'mer'e (ö. 129/747) onlardan da adı bilinmeyen ilk gramer eserini telif ettiği söylenen 'Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî (ö. 127/745)⁵ye geçmiştir.

'Abdullâh b. Ebî İshâk'tan sonra ise gramer çalışması, günümüze kadar gelemeyen *el-İkmâl* ve *el-Câmî*' adlı iki eseri olduğunu söylenen 'Îsâ b. 'Omer es-Sakafî (ö. 149/766)⁶, ardından ona ait olduğu tartışmalı olan biri nesir diğeri nazım türünde iki gramer eseri⁷ telif ettiği rivayet edilen el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791)⁸ ile devam etmiştir⁹.

- 1) Tabîfnden, fakîh, muhaddis, şâir ve nahiv âlimi. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 434; Corcî Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, C. III, s. 151; Goldziher, İğnace, *Klasik Arap Literatürü*, s. 73; Mekrem, 'Abdul'âl Sâlim, *el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 19. Topuzoğlu, Tefvik Rüşti, *DİA*, "Ebû'l-Esved ed-Düeli", C. X, s. 311 - 313.
- 2) İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 46; Mekrem, *el-Halkatu'l-Mefkûde*, s. 13.
- 3) İbnu'n-Nedîm, *a.e.* s. 63; es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-Muzhir*, II, 398; Mekrem, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, s. 62; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, C. IX, s. 53.
- 4) Meymûn el-Akran'ın kesin vefat tarihi bilinmemektedir. 'Anbesetu'l-Fîl'in arkadaşı olduğuna göre vefatı muhtemelen Hicrî 90 ilâ 100 dolaylarındadır. 'Abdul'âl Sâlim'in el-Kiftî'den yaptığı nakilde üçüncü tabakada yer alan nahivcilerden olduğunu söylediği el-Akran el-Kiftî'nin açıklamasına göre ikinci tabakadan gramer almıdır. Krş. el-Kiftî, Cemâleddîn, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. III, s. 337; Mekrem, *el-Halkatu'l-Mefkûde*, s. 100.
- 5) el-Enbârî, Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 26 vd.; Mekrem, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, *a.e.*, s. 62; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal*, C. IX, s. 53; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, C. III, s. 296.
- 6) İbnu'n-Nedîm, *a.e.*, s. 64; Yâkût, el-Hamevî, *Mucemu'l-Udebâ*' (*İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rîfeti'l-Edîb*), C. IV, s. 519 vd.; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcîmi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, s. 167; el-Yemânî, *İşâretu'l-Ta'yîn*, s. 249; Mekrem, *el-Halkatu'l-Mefkûde*, s. 131 vd.
- 7) Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, nşr. Fahreddîn Kabâve, Beyrut, 1985; el-Halîl, *el-Manzûmetu'n-Nahviyye el-Mensûbe ilâ'l-Halîl b. Ahmed*, nşr. Ahmed el-'Afffî, Kahire, 1995. İslâm medeniyetinde şiirden faydalanılması yalnızca gramer ile sınırlı değildir. Gramer dışında astronomi, tıp, felsefe, mantık, fıkıh, hadis, akâid, ahlâk, tarih gibi konularda çok sayıda manzume telif edilmiştir. Bkz. Heddâre, Muhammed Mustafâ, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-Karni's-Sanî el-Hicrî*, s. 358 - 365.
- 8) İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 65; Yâkût, *İrşâdu'l-Erîb*, C. III, s. 300 vd.; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, C. II, s. 401; el-Yemânî, *İşâretu'l-Ta'yîn*, s. 114; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 74; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, C. II, s. 290.
- 9) es-Suyûtî, *el-Muzhir*, C. II, s. 399; Cevâd 'Alî, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab*, C. IX, s. 53 vd.; Çetin, "Arap", *DİA*, C. III, s. 296.

el-Halîl'den sonra gramer çalışmaları yoğun bir şekilde büyük bir kısmı sarf ve nahiv konularını ayrıntılı olarak, bir kısmı ise öğretim maksadıyla öğrenciye yönelik kısa ve özet metinler hâlinde ve bunlara yapılan şerh ve bunlar üzerine yazılan haşiye ve ta'liklerle günümüze kadar sürmüştür.

Arapça, alfabeti, yazımı ve ses sistemi, sarf ve nahiv kuralları ile son derece geniş ve karmaşık olduğundan öğreniminde zorluk olduğunu gören bazı âlimler gramer öğrenimini yaygınlaştırmak ve kolaylaştırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Bazı gramer âlimleri, metin olarak telif edilen gramer eserlerinin yanı sıra kolayca öğrenilmesi ve ezberlenmesi için şiirin özlü ve etkili anlatım gücünden yararlanmak düşüncesiyle eserlerini manzum olarak telif etmişlerdir. Böylece Yunanca “*didaktikos*” kelimesinden Türkçede “*didaktik*”, Arapçada ise *eş-Şi'ru't-ta'limî* (veya *eş-Şi'ru'l-'ilmî*)¹⁰ denilen *öğretici*¹¹ bir diğer ifadeyle manzum şiirler¹² gramer alanına da girmiştir¹³.

1. Manzum Gramerin Başlangıcı, Şekil ve Muhteva Özellikleri

Manzum gramerin başlangıç tarihi, özellikleri ve manzumelerde kullanılan aruz ölçüsü birbirlerinden farklı olarak şu şekildedir:

- 10) er-Râfi'î, Mustafâ Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, C. III, s. 116; Heddâre, *a.e.*, s. 354, 355; Yıldırım, Kadri, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *UÜİFD*, C. XIII, S. 1, s. 3, (2009).
- 11) Araplardan önce bu türün örnekleri eski Hint ve Yunan'da da vardı. Meselâ, Hintlilerde hafızada daha kolay tutulabilmesi için matematikle ilgili kurallar manzum yazılmıştır. Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, C. I, s. 245 - 246. Yunan edebiyatında tarihçi Homeros, *İlyada* ve *Odyssea* destanlarında Truva savaşını manzum olarak anlatmıştır. Bkz. Tuzcu, Kemal, “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, *AÜDTCD*, C. XXXVII, S. 2, s. 148, 2007.
- 12) Sözlükte “*dizmek*, *ipe inci dizmek*” anlamına gelen ve manzum kelimesinin kökü olan nazım, yalnız vezin ve kafiye unsurlarını taşıyan didaktik şiir türü için kullanılmıştır. Bu sebeple *Elfiyye* yazarı İbn Mâlik et-Tâî'ye (ö. 672 / 1274) “*Elfiyye*” nazımı denilmiştir. Bkz. Durmuş, İsmail, “*Şiir*”, *DİA*, C. XXXIX, s. 144.
- 13) Genelde *recez* vezninin tercih edildiği ve kafiyeli olduğu için şiir denilen, tarihten tubba, ahlâktan felsefeye, dinden dile, matematikten gramere varıncaya dek öğretim maksadıyla kullanılan bu tür, hayale dayanmak, duyguları harekete geçirmek ve teşbih, mecâz, isti'are, kinaye gibi şiirin taşıdığı belagat unsurlarını taşımadığından gerçekte şiir değil nazımdır çünkü şiir duygulara, nazım ise genelde akla hitap eder. Bkz. el-Guneymân, Hassân b. 'Abdillâh, “*el-Manzûmâtü'l-Ta'limiyye ve Eseruhâ fi Ta'limi'n-Nahv*”, <http://www.almaktabah.net/vb/showthread.php?t=7558>. (13. 12. 2015), s. 87. Nitekim vezinsiz ve kafiyesiz söze nesir, hayale dayanan ve duygulara hitap eden güzel söze şiir denmiştir. Bu sebeple duyguları harekete geçirmesi ve etkilemesi dolayısı ile Câhiliye Arapları -vezinli ve kafiyeli olmadığı hâlde- Kur'ân-ı Kerim'e şiir, Peygamberimize şair demişlerdir. Nesir ve şiir tanımları için bkz. Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, C. I, s. 44, 45; Durmuş, İsmail, “*Şiir*”, *DİA*, C. XXXIX, s. 145.

a. Başlangıcı

Arap grameri alanında telif edilen ilk manzum eser Halefu'l-Ahmer'in¹⁴ *Mukaddime fi'n-Nahv* adlı eserinde el-Halîl'e ait olduğunu söylediği kasidesidir¹⁵. Tarih ve tabakât kitaplarında yer almaması dolayısıyla¹⁶ gramer tarihi araştırmacılarınca el-Ahmer'in verdiği bu bilgiye şüpheyle yaklaşılmış ve muhtemelen bu sebeple el-Halîl manzume müellifleri arasında sayılmamıştır¹⁷.

el-Halîl'in kasidesi bir tarafa bırakılacak olursa bu alanda bilinen ilk manzumenin Ahmed b. Mansûr el-Yeşkûrî'ye (ö. 370/980)¹⁸ ait olduğu söylenmektedir. Buna göre manzum gramerin telifi hicrî IV. asrın sonlarına doğru başlamıştır¹⁹.

el-Yeşkûrî'nin 2911 beyitlik sarf ve nahve dair grameriyle başlayan manzum telifler, - beyit sayısı, şekli (urcûze veya kaside tarzında) ve hedefi bakımından farklı konuları ile yüzün üzerinde âlimin - kayıp olduğu veya adı bilinmediği için tespit edilemeyen- yaklaşık 200'e yakın manzumlarıyla gramer tarihinde hatırı sayılır bir miktara ulaşmıştır²⁰.

b. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Biri şekil (aruz ölçüsü) diğeri ise konusu ve hedef kitleye yönelik olmak üzere manzum gramerlerin genel özellikleri özetle şöyledir:

- 14) Ebû Muhriz (Ebû Muhammed) b. Hayân (ö. 180/796 civarı). Basra okulundan Arap dil âlimi, şiiir râvisi ve şair. Bkz. el-Ahmer, Halef, *Mukaddime fi'n-Nahv*, s. 10, 11; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, C. I, s. 554; Durmuş, *DİA*, "Halef el-Ahmer", C. XV, s. 234.
- 15) Ancak eseri neşreden et-Tenûhî, Halef el-Ahmer'in bu rivayetine, "*Bu kasidenin el-Halîl'e ait olduğu doğrudur bu onun kayıp kitapları arasındadır.*" şeklinde şüpheyle yaklaştığını ifade etmiştir. bkz. el-Ahmer, *a.e.*, s. 86 (dipnot 1); el-Fâkihî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Keşfu'n-Nikâb 'an Muhaddirâti Mulhati'l-İ'râb*, C. I, s. 13, s.14. Diğer taraftan mezkûr kasideyi *el-Manzûmetu'n-Nahviyye el-Mensûbetu ilâ'l-Halîl b. Ahmed* adıyla neşreden Ahmed 'Affî ise yaptığı araştırmalar sonucunda kasidenin el-Halîl'e ait olduğu kanaatine vardığını ifade etmiştir. Bkz. s. 34 - 47.
- 16) İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 64; el-Kifî, *İnbâhu'r-Ruvât*, C. I, s. 381; Yâkût, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, C. IV, s. 519 vd.; el-Fürûzâbâdî, *el-Bulğâ*, s. 167; el-Yemânî, *İşâretu'l-Ta'yîn*, s. 249; Mekrem, *el-Halkatu'l-Mefkûde*, s. 131 vd.
- 17) bkz. İbn Mu'tî, *el-Fusûlu'l-Hamsûn*, s. 29, 30; Zeydân, *Tarîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, C. II, s. 126; Ebu'l-Mekârim, 'Alî, *Medhal ilâ Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 108 vd.; el- Guneymân, "*el-Manzûmâtu'l-Ta'lîmiyye*", s. 18; Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, C. XV, s. 310 - 311.
- 18) el-Yemânî, *İşâretu'l-Ta'yîn*, s. 50. İbn Dureyd ve Ebû Bekr el-Enbârî'nin öğrencilerinden olduğuna göre el-Yeşkûrî Bağdat âlimlerindedir. Bkz. İbn Mu'tî, *el-Fusûl*, s. 31.
- 19) Ebû Hayyân, el-Yeşkûrî'den yaptığı nakilde onun kendisinden önce birden çok manzum gramerin yazılmış olduğunu ve uzun oldukları için daha kısa bir manzume telif etmeyi hedeflediğini söylemiştir. bkz. Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tezkiretu'n-Nuhât*, s. 670; İbn Mu'tî, *a.e.*, s. 30; el- Guneymân, "*el-Manzûmâtu'l-Ta'lîmiyye*", s. 18. Buna göre manzum gramerin el-Yeşkûrî'den daha erken bir dönemde başlamış olduğu anlaşılmaktadır ancak mevcut olmadıkları için kesin bir tarih tespit etme imkânı yoktur.
- 20) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu'l-Ta'lîmiyye*", s. 63. Kâtib Çelebi manzumeler, bunların şerhi, haşiyeleri ve ta'likleriyle birlikte 80'e yakın eser adını saymıştır. bkz. Keşfu'z-Zunûn C. I, s. 151 - 155.

1. Beyit sayısı birkaç yüzle birkaç bin arasında değişen uzunluktaki manzume müellifleri eserlerinde uzunluğuna göre aruzun değişik kalıplarını kullanmışlardır. Bunların uzun olanları - tef' ileleri bölmek suretiyle ifadeye akıcılık kazandırarak müellife daha serbest ifade imkânı verdiği için- *recez*²¹, birkaç yüz beyitle sınırlı olanları ise *kâmil* ve *basît* gibi diğer vezinler ile yazılmıştır²².

حُدُّ الْكَلَامِ مَا أَقَادَ الْمُسْتَمِعُ نَحْوَ سَعَى زَيْدٍ وَعَمْرُو مُتَّبِعٍ
مُسْتَفْعِلُنْ / مَقَاعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ مُفْتَعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ

Cümlelerin tanımı, dinleyene bilgi verendir,

Örnek: “Zeyd çabaladı”, “Amr tâbi olandır.” (Recez)²³.

كَلَامًا لَفْظٌ مُفِيدٌ كَأَسْتَقِمُ وَأَسْمٌ وَفِعْلٌ ثُمَّ حَرْفٌ الْكَلِمِ
مَقَاعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ

21) *مُسْتَفْعِلُنْ* kalıbıyla temsil edilen (üç defa tekrarlanan hareke+sükûn şeklinde) *recez*, kelime manâsı itibariyle develerin sağrısında beliren ve kalkarken ayaklarının titremesine sebep olan bir hastalık adıdır (*Lisânu'l-'Arab*, "recz" md.) illet ve zihaf kaidelerine çokça maruz kalması sebebiyle uğradığı sarsıntı ve değişiklikler yüzünden bahre el-Halîl tarafından bu ad verilmiştir. *Recez* bahrinde bir beytin mısralarından birer tef' ile (cüz') kaybedip *meczû'*, şatr kaybedip *meştûr* ve nihayet şatr bünyesinden de cüz kaybederek *menhuk* (güçsüz) adı verilen beyit çeşitlerine dönüşmesi gibi yoğun değişiklikler görülebilir. Kadim manasıyla *recez*, nazım ve musikiyle ilgili bir terim olup eski Araplar'ın *kasîd*, *remel*, *recez* diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevelerinden birinin adıdır. Bu manâda *recez*, aynı adı taşıyan bahrin üçüncü ve dördüncü aruzlarıyla nazmedilen, bir beytin yarısı veya daha kısa olan *meştur* ve *menhuk* beyit şekilleriyle söylenmiş şiirlerdir. Çarşı ve pazarlarda günlük çalışmalar sırasındaki terennümler ve deveci ezgileri, savaş alanında yapılan atışma, satışma ve meydan okumalar, kadınların savaşçılara yönelik teşvik veya serzeniş şiirleri, çocuklara söylenen oyun şarkıları ve ninniler hep bu şekilde dile getirilmiştir. Topuzoğlu, "Recez", *DİA*, C. XXXIV, s. 509 vd.; Yılmaz, İbrahim, "Klasik Arap Şiirinde Nazım Şekilleri", *AÜİFD*, C. XXII, s. 116, 118, 2004. Bu şiir formu tam anlamıyla şiir değil, sadece kavramsal açıdan şiirdir. Şiirde olması gereken duygusal coşku, tasvir vb. hiç biri yoktur. Yalnızca manzum oluşu ve aruz bahirlerinden birinde yazılması dolayısıyla şiirdir. *Recez*, gerek bahir olarak gerek nazım türü olarak konuşma diline yakın bir yapıdadır. Bu vezinde eser vermek için tam bir şair olmaya gerek yoktur. Bu kolaylığı yüzünden *recez* *Şairlerin Merkezi* denmiştir. Zira *recez*, zihaf ve illetlerin bolluğu dolayısıyla iştikâk (türetme) şekillerinin hemen hepsini kapsamakta ve dile giren yabancı kelimeleri Arapçalaştırmak veya sözcüğün yapısına harf eklemek yahut çıkarmak suretiyle bazen zorluklar çekilse de kelime vezne ve kafiyeye uydurulabilmektedir. bkz. Tuzcu, a.e., s. 151.

22) el-Fâkihî, *Keşfu'n-Nikab*, C. I, s. 26, 27; el-Guneymân, "el-Manzûmâtü't-Ta'lîmiyye", s. 65. Manzumelerin *recez* vezni ile yazılana *urcûze* (recezin çoğulu), diğer vezinler ile yazılana kaside denilmiştir. Örnek olarak el-Halîl'e nisbet edilen kaside ve *el-Kasîdetü'l-Muvaşşaha* (İbnu'l-Hâcib) *kâmil*, *el-Kasîdetü'l-Mîmiyye* (el-Kartâcanî) ve *Lâmiyyetu'l-Ef'âl* (İbn Mâlik) *basît* vezninde yazılmıştır. Manzumelerin uzun veya kısa olması vezin tercihinde genel kural değildir. Nitekim. İbn Mâlik'in 2750 beyitlik civarındaki *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* isimli manzum grameri *recez* veznindedir. (bkz. Giriş bölümü C. I, s. 38).

23) el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsim, *Şerhu Mulhati'l-İ'râb*, s. 5.

Cümle, اِسْتَمِعْ “Doğru ol” gibi hüküm bildiren ifadedir,
Kelime, isim, fiil, sonra da harftir. (Recez)²⁴.

أَسْمَاءُ تَأْنِيْبٍ بَعِيْرٍ عِلَامَةٍ هِيَ يَا فَتَى فِي عُرْفِهِمْ ضَرْبَانِ
مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُتَفَاعِلُنْ

Te'nis alâmeti almadan bazı isimler müennes olmuştur,
Ey genç, âlimler tarafından onlar ikiye ayrılmıştır. (Kâmil)²⁵.

يَأْتِي وَمَكْسُورَ عَيْنٍ أَوْ عَلَى فَعْلًا بِفَعْلَلِ الْفِعْلِ ذُو التَّجْرِيدِ أَوْ فَعْلًا
مُسْتَفْعِلُنْ / فَاعِلُنْ / فَاعِلَاتُنْ مُسْتَفْعِلُنْ / فَاعِلُنْ / فَعْلٌ

فَعْلٌ vezindedir mücerred fiil veya فَعْلَلِ ,
Ya ‘aynı kesreli فَعْلٌ şeklindedir yahut فَعْلٌ (Basît)²⁶.

Recez tarzında yazılan manzumelerde ise genelde müzdevic denilen şekil kullanılmıştır²⁷.

وَأَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي الْوَيْبَةِ مَقَاصِدُ النَّحْوِ بِهَا مَحْوِيَّةٌ،
تُقَرَّبُ الْأَقْصَى بِلُفْظِ مُوجَزٍ وَتَبْسُطُ الْبَدَلِ بِوَعْدِ مُجَزٍ،
وَتَقْتَضِي رِضًا بَعِيْرٍ سَخِطٍ فَائِقَةُ الْفِيَّةِ ابْنِ مُعْطٍ،
وَهُوَ بِسَبْقِ حَائِزٌ تَفْضِيلاً مُسْتَوْجِبٌ تَنَائِي الْجَمِيلاً.

Yardım dilerim Allah'tan “Elfiyye” hakkında,
Nahiv ilminin mühim meseleleri toplanmıştır onda,

24) İbn Mâlik, *Elfiyyetu İbn Mâlik*, s.1.

25) İbnu'l-Hâcib, *el-Kasidetu'l-Muvaşşaha bi'l-Esmâi'l-Muenneseti's-Semâ'iyye*, s. 69.

26) İbnu'n-Nâzim, Bedreddîn Muhammed b. İbn Mâlik, *Şerhu Bedridîn 'alâ Lâmiyyeti'l-Ef'âl*, s. 9.

27) “Çift olmak, çift oluşturmak, yan yana gelmek” gibi anlamlara gelen müzdevic kavramı urcûzelerde şu şekilde açıklanabilir: “Müzdevic’de, her beyit bir şatırdan meydana gelir. Birinci şatırda yer alan arûz (beytin birinci mısra’ın sonu) ve darbu (ikinci mısra’ın sonu)nda aynı vezinde ve yan yana ya da alt alta yazılan iki beyit arasında kafiye birliği söz konusudur”. Yine bu nazım şeklinde her beytin her iki kısmı kâfiyeli olarak gelir. *Recez*de kendisinden önce ya da sonra gelen beyitlerde aruz, darb veya kâfiyenin aynı olması şart değildir. Bkz. Yılmaz, “Klasik Arap Şiirinde Nazım Şekilleri”, *AÜFD*, C. XXII, s. 122.

*Kısa lâfızla en uzak anlamı zihne yaklaştırır,
Kesin bir vaatle bilgi bahşedip dağıtır,
İbnu Mu'tî'nin "Elfiyye" sini aşarak,
Gücenmeden okuyucudan hoşnutluk ister,
Onun Elfiyye'si önce olduğu için üstünlük hak eder,
Bu da benim onu güzel sözlerle övmemi ister²⁸.*

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi her beyit birinci ve ikinci mısra'ı, diğerlerinden farklı ancak, *الْجَمِيلَا - تَفْضِيلَا ; مُعْطَا - سَخْطَا ; مُنْجَزَا - مُوجَزَا ; مَحْوِيَّةَا - أَلْفِيَّةَا* şeklindeki kendi içinde kafiyelidir.

2. Manzumeler, ilmî konuları ele aldıklarından akla hitap eder. Şiir ise duyguları harekete geçirir; hayal, tasvir ve derin yüklü anlamlarla duygulara hitap eder²⁹.

3. Genelde kuralların öğretimine ve ezberletmeye yönelik olduğundan manzum gramerlerde uzun uzadıya fikir ileri sürülmez, ibare kısa ve net olur. Bu sebeple el-Kartâcanî ve el-Harîrî gibi bazı müelliflerin manzumelerinde genelde öğretime uygun olmayan *tenâzu'* (iki âmilin bir isimde çekişmesi), *الذّي* ile haber vermek, tarifler ve gramer illetleri gibi konulara yer verilmemiştir³⁰.

4. Manzumelerin yazımında tümdengelim veya tümevarım metodunun ikisi de uygulanmıştır. Tümdengelim metodunda önce yalnız kural veya önce kural ardından örnek verilmiştir³¹.

بِأَلْفٍ عَنِ ثَوْنِهِ مَقْلُوبِ

وَقَفَّ عَلَى الْمُنْصَرَفِ الْمُنْصُوبِ

وَاخْذِفْ مِنَ الْمَنْقُوصِ يَاءَ الْإِعْلَالِ

وَفِي سِوَاهُ قِفِّ بَعْضِ إِبْدَالِ

*Mansûb olan munsarif isimde dur
Munsarif değilse değişiklik yapma,*

*elif ile, çevrilmiş nûnundan,
illet harfini düşür mankûsdan³².*

فَازْفَعُهُ وَالْأَخْبَارَ عَنْهُ أَبْدَاءَ،

وَأَنْ فَتَحْتَ النَّطْقَ بِاسْمٍ مُبْتَدَأَ

وَالصَّلْحُ خَيْرٌ وَالْأَمِيرُ عَادِلٌ.

تَقُولُ مِنْ ذَلِكَ زَيْدٌ عَاقِلٌ

28) İbn Mâlik, *a.e.*, s. 1.

29) el-Halbûnî, Hâlid, "eş-Şi'ru't-Ta'lîmî (Bidâyâtuhu, Tatavvuruhu, Sîmâtuhu)", Dimaşk ÜD, S. III-IV, s. 97, 98.

30) el-Guneymân, "el-Manzûmâtü't-Ta'lîmiyye", s. 72.

31) el-Guneymân, "el-Manzûmâtü't-Ta'lîmiyye", s. 72 - 74.

32) İbn Mu'tî, *ed-Durretu'l-Elfiyye*, s. 20

Söze başlarsan mübtedâ ile, Onu ref' et, haberini de kesinlikle,
Örnek olarak dersin زَيْدٌ عَاقِلٌ, الْأَمِيرُ عَادِلٌ ve الصُّلْحُ خَيْرٌ³³

Tümevarım metodunda ise önce örnek ardından genel kural verilmiştir.

وَالْبَاءُ فِي الْقَاضِي وَفِي الْمُسْتَشْرِي سَاكِنَةٌ فِي رَفْعِهَا وَالْجَرُّ، وَتُفْتَحُ الْبَاءُ إِذَا مَا نُصِبَا نَحْوُ لَقَيْتُ الْقَاضِي الْمُهَذَّبَا.

القَاضِي ve الْمُسْتَشْرِي kelimelerinde “yâ”, ref' ve cer hâlinde sakindir,

Mansûb ise isimde meftûh olur “yâ”, buna لَقَيْتُ الْقَاضِي الْمُهَذَّبَا örnektir³⁴.

Manzumelerin genel muhtevasının anlatımında çoğunlukla tümevarım metodu izlenmiştir³⁵. Örnek olarak önce isim cümlesinin mübtedâ, haber gibi unsurları ve bunların i'râbı; fiil cümlesinin fâil, nâibu'l-fâil, mef'ûl gibi unsurları ve bunların i'râbı ele alınmış; ayrıca unsurlar arasında irtibat kurularak öğrencinin zihninde bütüne yani cümle fikrine varmak hedeflenmiştir³⁶.

5. Hedefi ezberletmek olduğundan bazı manzumelerin muhtevası hafızada kalacak şekilde kısa tutulmuştur. Buna ek olarak bazı âlimler manzumelerinde kuralları verirken yeri geldikçe geçmiş kurallara göndermeler yaparak hafızayı canlı tutmaya çalışmışlardır³⁷. Örnek:

وَعَكْسٌ "إِنَّ" - يَا أَحْيَى - فِي الْعَمَلِ (كَانَ) وَ "مَا أَنْفَكْتَ" الْفَتَى وَ "أَمْ يَزَلْ".

Sevgili kardeşim إِنَّ'deki amelin aksine olur, كَانَ, مَا أَنْفَكْتَ ve أَمْ يَزَلْ de³⁸.

لِ"إِنَّ"، أَنْ، لَيْتَ، لَكِنَّ، لَعَلَّ كَأَنَّ" عَكْسٌ مَا لِ"كَانَ" مِنْ عَمَلٍ.

33) el-Harîrî, *Şerhu Mulhati'l-İ'râb*, s. 75. Beytin sonundaki عادل kelimesi *tenvinsizdir*, darbın aruza uyumu için عَاقِلٌ kelimesinden *tenvin* atılmıştır.

34) el-Harîrî, *a.e.*, s. 39.

35) İbn Hişâm'ın *Kavâ'idu'l-İ'râb* ve *Muğni'l-Lebîb* adlı eserlerinin manzumlarında tündengelim metodu kullanılmıştır çünkü bu eserlerin ikisinin konusu cümle ve cümlenin mahalli i'râbıdır. Örnek olarak bkz. ez-Zevâvî, Ebu'l-Fidâ Zeyyân b. Fâid, *el-Kabesu'n-Nahvî fî Nuzumi'z-Zevâvî*, Dimaşk, 1425/2004; el-Bûrenî, 'Abdulbâsit b. Muhammed, *Mudni'l-Habîb mim-Men Yuvâlî Muğni'l-Lebîb*, Beyrut, 1424/2003.

36) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*", 72 - 77.

37) el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*", 75.

38) el-Harîrî, *a.e.*, s. 146.

إِنَّ, لَكِنَّ, لَعَلَّ, كَأَنَّ'nin, amelleri aksinedir olan كَانَ de³⁹.
وَالنَّاصِبَاتُ لِأَسْمَاءٍ قَدِ ارْتَفَعَتْ أَحْبَابُهَا ، أَحْرَفَتْ قَدَّ عَدَّهَا الْعُلَمَاءُ ،
وَهِيَ الَّتِي ذُكِرَتْ فِي بَابِ "إِنَّ" فَلَا مَعْنَى لِكِرِّ حُرُوفٍ ثَوْرَتْ السَّأَمَا .

İsimleri nasb edip haberi olan merfû',
Bazı harflerdir ki saydı âlimler onu,
اِنَّ 'nin babında onlar anıldı,
Bıktırır, saymanın harfleri yok bir anlamı⁴⁰.

6. Ezberletmeye yönelik olduğundan manzumelerin çabuk ezberlenecek ve akılda kalacak şekilde kolay ve akıcı üslûpla kaleme alınmasına dikkat edilmiştir. Nitekim el-Makarrî, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sinin daha kapsamlı ve vezin bakımından daha tutarlı olmasına karşılık İbn Mu'tî'nin üslûbunun daha tatlı ve akıcı olduğunu söylemiştir⁴¹. Buna ilâveten el-Kartâcanî gibi bazı âlimler ise manzumelerini ifadelerine edebî bir güzellik katarak telif etmişlerdir⁴².

ف"إِنَّ" أَنَّ لَهَا أَخْتُ مَذِ ارْتَضَعَا نَدَى التَّشْبِيهِ بِالْأَفْعَالِ مَا فُطِمَا .

Şüphesiz اِنَّ 'nin kız kardeşleri var emdiklerinden,
Sütten kesilmeden fillere benzeme göğsünden⁴³.

7. Manzumeler yalnızca gramer kurallarını vermekle yetinmemişler, edebi bir anlatımla birlikte öğrenciye tevâzu, hüsn-ü zan, kötü yollara sapmaya karşı uyararak gibi dinî ve ahlâkî terbiye kazandırmak için nasihatlere de yer vermişlerdir⁴⁴. Meselâ, el-Harîrî, aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi manzumesinin değişik bölümlerinde öğütlerde bulunarak okuyucuyu uyarmaktadır.

تَقُولُ هَذَا عَلَوِيٌّ مُعْرَقٌ وَكُلُّ لَهْوٍ دُنْيَوِيٍّ مُوبِقٌ .

39) İbn Mâlik, *a.e.*, s.12.

40) el-Kartâcanî, Hâzım b. Muhammed, *el-Manzûmetu'l-Mîmiyye fi'n-Nahv*, s. 78, 79.

41) el-Makarrî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb*, C.II, 232; el-Guneymân, "*el-Manzûmâtü't-Ta'lîmiyye*", s. 84.

42) el-Guneymân, "*el-Manzûmâtü't-Ta'lîmiyye*", s. 76.

43) el-Kartâcanî, s. 55. Müellif, اِنَّ 'nin kardeşlerinin hem fiile benzeme hem ismini nasb, haberini ref' etme yönünden onunla aynı özellikleri taşıdığını anlatmak için bunları aynı anneden süt emen kız kardeşlere benzeterek kuralı edebi bir anlatımla vermiştir.

44) el-Guneymân, "*el-Manzûmâtü't-Ta'lîmiyye*", s. 78.

Şöyle dersin, “Bu asil Ali bağılıdır”,
Her dünyevî eğlence helâk edicidir⁴⁵.

el-Harîrî, eserinde yalnızca edepli olmayı öğütlemekle kalmamış, bazı âlimlerin eserlerinin diğerlerinden üstün olduğunu iddia ettikleri gibi⁴⁶ manzumesinin hatasız olduğu iddiasında bulunmadığını ifade ederek, bir âlimde bulunması gereken tevâzu örneğini göstermiş ve okuyucunun eserine hüsn-ü zanla yaklaşmasını, hatalarını hoş görmesini ve kendisine dua etmesini istemiştir.

مُودَعَةً بَدَائِعِ الإِعْرَابِ	وَقَدْ تَقَضَّتْ مُلْحَةً الإِعْرَابِ
وَأَحْسِنِ الظَّنَّ بِهَا وَحَسِّنِ	فَانظُرْ إِلَيْهَا نَظَرَ المُسْتَحْسِنِ
فَجَلَّ مَنْ لَا فِيهِ عَيْبٌ وَعَلَا.	وإن تَجِدُ عَيْبًا فَسُدَّ الخَلَا

*Mulhatu'l-İ'râb erdi artık nihayete,
Muhtevastaki ulûm ve edeb ile,
Güzel bakanın gözüyle bak ona,
Bulun hüsn-ü zanda, et güzel dua,
Bir kusur görürsen açığına kapa,
Kusursuz ve yücedir Allah Teâlâ⁴⁷.*

8. Manzumelerin hepsinin konusu ve hedef kitlesi aynı değildir. Bunların içerisinde yalnızca sarf konusunu veya yalnızca nahiv konusunu ele alanlar olduğu gibi gramerin belli başlı konularını ele alan ve ileri seviyeye hitap edenler vardır, gördükleri ilgi de konuyla veya hitap ettikleri kitleyle bağlantılı olarak farklı olmuştur. İlerleyen sayfalarda da görüleceği üzere örnek olarak şunlar gösterilebilir:

1. Sarf _____ :

- Lâmiyyetu'l-Ef'âl* (İbn Mâlik)
- Nazmu Tasrîfi'l-İzzî* (eş-Şuğarî)

2. Nahiv _____ :

- el-Vâfiye Nazmu'l-Kâfiye* (İbnu'l-Hâcib)
- ed-Durretu'l-Behiyye Nazmu'l-Âcurrûmiyye* (el-'Amrîtî),

45) el-Harîrî, *Şerhu Mulhati'l-İ'râb*, s. 179.

46) İbn Mâlik, *Elfiyye* konusunda İbn Mu'tî'den ilham aldığı ve isim hakkında önceliği olduğunu ifade etmekle birlikte *Elfiyye*'sinin onunkisinden daha üstün olduğunu söylemiş, es-Sûyûtî ise İbn Mâlik'in *Elfiyyesi* üzerinde yaptığı kısaltma ve ilâvelerle nazmettiği *el-Ferîde* adlı manzum eserinin İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sinden daha ileride olmasıyla övünmüştür. Bkz. İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, s. 1; es-Suyûtî, *el-Ferîde*, s. 3.

47) el-Fâkihî, *Kesfu'n-Nikâb*, C. II, s. 597, 598.

c. *el-Mukaddimetu'l-Lu'lue fîn-Nahv* (es-Surremerî)

3. Sarf ve Nahiv _____ :

a. *Mulhatu'l-İ'râb* (el-Harîfî)

b. *ed-Durretu'l-Elfiyye* (İbn Mu'tî)

c. *el-Elfiyye* (İbn Mâlik)

4. Sarf ve Nahvin bazı konuları ile ilgili olanlar _____ :

a. *el-Kasîdetu'l-Muvaşşaha* (Sarf) (İbnu'l-Hâcib)

b. *Nazmu'l-Fevâid ve Hasru's-Şerâid* (Nahiv)

c. *el-Elğâzu'n-Nahviyye* (Nahiv) (el-İsferâyînî)

2. Manzum Gramerlerin Öğrenmeye Etkisi

Daha önde de belirtildiği gibi manzum gramerler şiirin etkileyici yönünden yararlanarak kuralların kolayca ezberlenmesini ve öğrenilmesini hedefleyen eserlerdir⁴⁸. Diğer ilimlerde de ihtisas sahibi olan gramer âlimleri İslâmî ilimlere ulaşmanın aracı olarak gördükleri gramer ilminin öğretimini kolaylaştırmak istemişlerdir. Bu sebeple gramerle öğretimi arasındaki farkı dikkate alarak gramerin zorluğunu kolay öğretim metoduyla çözmeyi ve öğretime yenilik getirmeyi hedeflemişlerdir. Bu maksatla bazıları özet hâlinde küçük hacimli, bir kısmı ise ayrıntılı manzum gramer kitapları telif ederek öğrenme zorluğunu giderme yoluna başvurmuşlardır.

Ne var ki şiirin tabiatı gereği kuralların kısa ve öz bir şekilde aktarılması mecburiyeti özellikle Arapçayı yeni öğrenmeye başlayanlar için beraberinde bir anlama zorluğu getirmiştir. Bu da grameri şiir diliyle anlatmakla hedeflenen kolaylaştırma ve basitleştirme düşüncesiyle tezat oluşturmuş ve bir kısır döngü meydana gelmiştir. Bu kısır döngüden kurtulmak amacıyla da manzumelerin etrafında şerh, hâşiye ve ta'liklerden oluşan yeni bir telif hareketi meydana gelmiştir.

Manzumelerin telif edildikleri dönemlerde hâkim olan öğretim metodu bunların rağbet görerak yaygınlaşmasının sebepleri arasındadır. Zira İslâmî ilimlerin öğretildiği muhitlerin çoğunda düzenli eğitim müesseseleri bulunmamakta, eseri olmayan pek çok âlimin verdiği dersler ise genelde oluşturulan ders halkalarında şifahi anlatım ve ezbere dayalı olarak yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra matbaanın henüz icat edilmemiş olduğu o dönemlerde telif edilen eserlerin az bulunur ve pahalı olması öğrencileri tabii olarak ezbere yönlendirmekteydi. Çünkü bir eseri ezberleyen öğrenci bu yolla birçok konuyu ihtiva eden pek çok eseri zihnine kaydetmiş oluyordu⁴⁹.

48) İbn Haldûn ve Kâtib Çelebi muhtasar kitaplarla öğretimin zor ve yeni başlayan bir öğrenci için elverişli olmadığını söyleyerek buna karşı çıkmıştır. Bkz. *el-Mukaddime*, II, 346; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, C. I, s. 151.

49) Memdûh 'Abdurrahmân, *el-Manzûmetu'n-Nahviyye; Dirâse Tahlîliyye*, s. 276 - 278; el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*", s. 66.

Gramer tarihinin önemli bir parçası olan manzumelerin ilk telif edildikleri tarihten başlayarak asırlar boyu ilgi görmesinin İslâm Arap kültürüyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Zira İslâm Arap kültürü rivayete, rivayet de ezbere ve hafızada tutmaya dayanıyordu. Nitekim İslâm Arap kültür tarihi, hadis, şiir, ensâb, tarih ve hutbe râvileri ile doludur. Aynı zamanda Peygamber'imizin⁵⁰: “Bizden bir şey duyup da duyduğu gibi başkasına iletmenin Allah yüzünü ak etsin. Bir sözü duyan pek çok kimse onu iletenden daha iyi kavramış olabilir.”⁵¹ sözü ilim naklinde ezberin önemine dikkat çekmektedir⁵¹. Ezbere önem verilmesinin bir diğer sebebi de ezberlemenin bir övünç kaynağı sayılmasıdır. Bu sebeple tarihte *ez-Zehebî, İbn Kesîr, İbn Hacer, es-Suyûtî* gibi hafızası güçlü ve ezberi çok olan âlimler *Hâfız* lakabıyla anılmıştır⁵².

Manzum gramerlerde hedef yalnızca ezber değildir. Ezberin yanında anlamak da hedeflenmiştir. Bu sebeple eserlerde genelde bir kural anlatılırken benzeri bir konuya göndermede bulunularak öğrencinin konular arasında karşılaştırma yaparak hafızasının canlı tutulması ve konuyu anlaması hedeflenmiştir. Kâtip Çelebi, ilim öğrenmede ezberin araç, asıl önemli olanın anlamak⁵³, İbnü'l-Verdî ise manzume yazan âlimlerin hedeflerinin ezberle birlikte anlamak olduğunu söylemiştir.

يَا عَائِبًا أَلْفِيَّةَ ابْنِ مَالِكٍ
وَعَائِبًا عَنْ حِفْظِهَا وَفَهْمِهَا،
أَمَّا تَرَاهَا قَدْ حَوَتْ فَضَائِلًا
كَثِيرَةً فَلَا تَجْرُ فِي ظَلْمِهَا،
وَأَرْجُو لِمَنْ جَادَلَ مَنْ يَحْفَظُهَا
بِرَابِعٍ وَخَامِسٍ مِنْ اسْمِهَا.

*Ey İbn Mâlik'in "Elfiyye" sini ayıplayan,
Onu ezberlemekten ve anlamaktan uzak duran,
Onun ihtiva ettiğini görmüyor musun pek çok faziletleri?
Öyleyse ona haksızlık etmekte gitme ileri,
Onu ezberleyenle mücadele edene,
Engel ol adının dördüncü ve beşinci harfiyle⁵⁴*

Nazım şeklinde olması öğrenciye grameri kısa bir zaman içerisinde elde etme imkânı vermektedir.

50) et-Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, “Bâbu Mâ Câe fi'l-Hassi ‘alâ Teblîğî's-Semâ” C. IV, s. 393 (Bab 7, Hadis no. 2657).

51) el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü't-Ta'limiyye*”, s. 79, 80.

52) el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü't-Ta'limiyye*”, s. 80.

53) Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, (Giriş bölümü) C. I, s. 44.

54) *Elfiyye* kitabının adı olan خلاصة kelimesinin dördüncü ve beşinci harfi tek başına alındığında صه sus anlamına gelir. Bkz. el-Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, II, 231; el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü't-Ta'limiyye*”, s. 81.

Manzum grameri ezberlemek sabır, gayret ve ciddiyet gerektirir. Bunun için emek harcayan, sabır ve gayret gösteren öğrencide bu özellikler bir süre sonra meleke hâline gelir.

Manzumeler, kurallarla birlikte, bunları açıklayan ayet, hadis, deyim ve şiir örneklerini de ezberlemiş olacağından öğrenciyi kurallarda yanlışla düşmekten korur.

Gramer, kelâm, tecvîd, fıkıh, tıp, belâgat gibi alanlarda yazılan manzumeler, -bilgisayarın hafızasında pek çok bilginin depolanarak istendiğinde kolayca ulaşılabildiği gibi- öğrenim yaşından itibaren bunları ezberleyen öğrencide ansiklopedik bir birikim meydana getirerek ona istenilen ilimleri kısa zamanda ezberleme ve bu bilgilere kolayca ulaşma imkânı verir.

Manzum gramerle verilen bilgiler yoğun ve öz olduğundan yukarıda sayılan özelliklerle ilim tahsilinde çok başvurulan bir yöntem olmuştur. Nitekim manzum gramerler hakkında aşağıda verilen örneklerden de görüleceği üzere doğrudan nazmedilenlerin yanında çok sayıda gramer metninin nazma çevrilmesi⁵⁵, gramer öğreniminde bunun önemli bir yeri olduğunu göstermektedir⁵⁶.

3. Telif Şekline ve Konularına Göre Manzum Gramerler

Arap gramer tarihinde metin türü ve muhtevası bakımından manzum gramer eserlerinin telif şekli şöyledir:

1. Doğrudan Nazmedilen Gramer Eserleri
 - a. *Muhtasar, Muhtasarın Mufassalı*
 - b. *Mufassal, Mufassalın Muhtasarı*
2. Metinden Nazma Çevrilmiş Gramer Eserleri
3. Manzumların şerhi, Şerhin şerhi, Şerhin hâşiyesi, Ta'liki, Manzumların i'râbı⁵⁷.

3.1. Doğrudan Nazmedilen Bazı Gramer Eserleri ve Müellifleri

Hicrî IV. asırdan başlayarak onuncu asra kadar büyük ölçüde tespiti yapılan manzum gramerlerin yüzden fazlası doğrudan nazmedilen eserlerdir⁵⁸. Bir kısmı muhtasar, bir kıs-

55) İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi örnek olarak *el-Acurrûmiyye* (İbnu'l-Âcurrûm) 15, *Muğni'l-Lebib, Kavâ'idu'l-İ'râb* (İbn Hişâm el-Ensârî) *el-Kâfiyye* (İbnu'l-Hâcib) adlı eserler toplamda 20 civarında, *el-Mufassal* (ez-Zemahşerî) ise 4 defa nazmedilmiştir.

56) Nitekim İbn Mu'tî ve İbn Mâlik'in *Elfiyyeleri* Osmanlı medreselerinde okutulan gramer eserleri arasında idi. bkz. Hızlı, Mefâil, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UİİFD*, S. 1, s. 34, (2008). İbn Mâlik'in *Elfiyye'si* Memleketimizin doğu medreselerinde metin olarak öğrencilere ezberletilmek suretiyle hâlen ilgi görmektedir.

57) İbn Mâlik'in *Elfiyye'si* İbn Hişâm tarafından *Evdahu'l-Mesâlik* adıyla şerh edilmiş, bu şerh üzerine şerh yazılmış, 8 tane de hâşiyeye yazılmıştır. Bkz. Kâtib Çelebi, C. I, s. 152.

58) Manzumların tümünü saymak bu çalışmanın hacmini aşacağından bazı örneklerle yetinilmiştir.

mı mufassal⁵⁹ olan manzumelerin büyük bir bölümü yazma hâlinde, bir kısmı ise mevcut olmayan eserlerdir. Bunların bir bölümü ise şerhleri ve haşiyeleri ile basılmıştır⁶⁰. Müellifleri ile birlikte manzumaların bazıları şunlardır:

1. el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsim b. ‘Alî (ö. 516/1122)⁶¹, *Mulhatu’l-İ’râb* adındaki *recez* tarzında telif ettiği 375 beyitlik sarf ve nahiv manzumesi, ibaresinin kolay ve anlaşılır olması dolayısıyla ilgi görmüş, başta kendisi olmak üzere bazı âlimler tarafından şerh edilmiştir⁶². Bu özelliği ile ilk öğretici manzum gramer örneği sayılabilecek bu manzume defalarca basılmış, sonraki dönemlerde aşağıda sayılan âlimler tarafından yeniden ele alınarak muhtasar hâle getirilmiştir.

- a. İbnu’l-Verdî, Zeynuddîn Ebû Hafs Ömer b. Muzaffer (ö. 749/1348)⁶³, *Tuhfetu’l-Ahbâb fi’htisâri Mulhati’l-İ’râb*.
- b. İbn Câbir el-Endelüsî, Şemseddîn Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hevârî (ö.780/1378), *el-Minhatu fi’htisâri’l-Mulha*.
- c. İbnu’l-Vekîl, Şihâbuddîn Ahmed b. Mûsâ (ö. 791/1389)⁶⁴, *en-Nefha fi’htisâri’l-Mulha*.
- d. el-Bukrât, Muhammed b. ‘Abdirrahmân (ö. ?)⁶⁵.
- e. el-Vâsitî, Cemâleddîn Ebu’l-Mehâsin Yûsuf, (ö.?)⁶⁶.
- f. es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân (ö. 911/1506)⁶⁷.
- g. el-Ğîtî el-Mısırî, Necmeddîn Ebu’l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed (ö. 981/1573)⁶⁸, *el-Lemha fi’htisâri’l-Mulha*.

59) Muhtasar manzumlar beyit sayısı birkaç yüz ilâ 1000 civarında olanlardır. Mufassal manzumalarda ise beyit sayısı birkaç bin ilâ on bin civarındadır.

60) Yazma, basılı ve mevcut olmayan manzumeler için bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 20 - 63.

61) Hayatı ve eserleri için bkz. *Şerhu Mulhati’l-İ’râb*, (Giriş bölümü) s. 13 - 23.

62) Eserin naşiri şerhlerin 20 civarında olduğu söylemiştir. bkz. el-Harîrî, *a.e.*, s. 26 - 29.

63) Hayatı için bkz. es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân Celâleddîn, *Buğyetu’l-Vu’ât*, C. II, s. 226, 227.

64) İbnu’l-‘Îmâd, Şihâbuddîn Ebu’l-Felâh *Şezerâtu’z-Zeheb*, C. VIII, s. 542; Eser yazmadır. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 40.

65) es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, C. I, s. 158; Eser yazmadır. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 40.

66) 9. Asır âlimlerinden. Hayatı için bkz. es-Sehâvî, Şemseddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân, *ed-Davû’l-Lâmi*, C. X, s. 338, 339; Eser yazmadır. Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 53.

67) Hayatı ve eserleri için bkz. Özkan, Halit, “es-Suyûtî”, *DİA*, C. XXXVIII, s. 188-198. Eser yazmadır. Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 56.

68) İbnu’l-‘Îmâd, *a.e.*, C. X, s. 595, 596. Eser için Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 61.

h. el-‘Âmirî, Bedreddîn Ebu’l-Berekât Muhammed b. Muhammed, (ö. 984/1576)⁶⁹, *el-Lemha fi’htisâri’l-Mulha*.

2. el-Muhallebî, Muhezzebuddîn Ebu’l-Mehâsin Muhalleb b. el-Hasan el-Misrî (ö. 583/1187)⁷⁰, *Nazmu’l-Ferâid ve Hasru’s-Şerâid* adıyla ileri seviyedeki okuyucuya yönelik olarak sarf ve nahiv konularından 49 tanesiyle ilgili 99 beyitlik bir manzume telif etmiştir. Aruzun değişik kalıplarını kullanarak manzumesini telif eden müellif eserini kendisi şerh etmiştir⁷¹.

3. İbn Mu’tî, Zeynuddîn Ebu’l-Huseyn Yahyâ b. ‘Abdilmu’tî ez-Zevâvî (ö. 628/1231)⁷², gramer hakkında iki manzume yazmıştır.

a. *ed-Durretu’l-Elfiyye fi’n-Nahv ve’s-Sarf ve’l-Hatt ve’l-Kitâbe*.

İbn Mu’tî, *recez ve serî*⁷³ kalıplarıyla toplamda 1021 beyitlik sarf ve nahiv konularını içeren bu eserini bizzat *Elfiyye* adını vererek nazmettiğini belirtmesi dolayısıyla manzum gramerler arasında ilk *Elfiyye* sayılmaktadır⁷⁴. İbn Mu’tî’nin mezkûr manzumesinin yirmiye yakın şerhi yapılmıştır⁷⁵.

b. 10.000 beyit civarında manzum nahiv⁷⁶.

4. İbnu’l-Hâcib, Ebu ‘Amr ‘Osmân b. ‘Umer (ö. 646/1246)⁷⁷, değişik konularda pek çok telifleri arasında gramer konusunda iki eser nazmetmiştir.

a. *el-Vâfiye fi Nazmi’l-Kâfiye*: İbnu’l-Hâcib, bu eserini *el-Kâfiye* adındaki muhtasar nahiv eserinden nazma çevirmiş ve *Şerhu’l-Vâfiye Nazmu’l-Kâfiye* adıyla şerh etmiştir⁷⁸.

b. *el-Kasîdetu’l-Muvaşşaha bi’l-Esmâi’l-Muenneseti’s-Semâ’iyye*. Semâ’en müennes olan isimler hakkında *kâmil* vezninde 23 beyitlik bu manzume iki bölümden meydana gelmektedir⁷⁹. Birinci bölümde daima müennes olan 60 isim sayılmıştır

69) İbnu’l-‘Îmâd, *a.e.*, C. X, s. 593 - 595. Eser için bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 61.

70) Hayatı ve eserleri için bkz. es-Suyûtî, *Buğyetü’l-Vu’ât*, C. II, s. 304.

71) Bkz. *Nazmu’l-Ferâid ve Hasru’s-Şerâid*, (Giriş bölümü) s. 37.

72) Hayatı için bkz. el-Kiftî, *İnbâhu’r-Ruvât*, C. IV, s. 44, 45.

73) İbn Mu’tî, *ed-Durretu’l-Elfiyye*, s. 18, 20, 25, 28 27, 54, 57, 59, 61, 65, 68, 70, 71.

74) İbn Mu’tî, *a.e.*, s. 17.

75) Bkz. en-Nîlî, Ebû İshâk Takiyuddîn İbrâhîm *Safvetü’s-Safiyeye fi Şerhi’d-Durreti’l-Elfiyye*, C. I, s. 19 - 23.

76) el-Guneymân, “*el-Manzûmâtü’t-Ta’lîmiyye*”, s. 25.

77) Hayatı ve eserleri için bkz. İbnu’l-Hâcib, *Şerhu’l-Vâfiye Nazmu’l-Kâfiye*, (Giriş bölümü) s. 8 vd.

78) İbnu’l-Hâcib’in bu manzumesine daha başka âlimler tarafından da şerhler yapılmıştır. Bkz. *a.e.*, (Giriş bölümü) s. 53.

79) İbnu’l-Hâcib, *el-Kasîdetü’l-Muvaşşaha bi’l-Esmâi’l-Muenneseti’s-Semâ’iyye*, (Giriş bölümü) s. 39, 40.

(bk. 4. Beyit). İkinci bölümde ise müennesliği tercih edilen ancak müzekker de olabilen 17 isim sayılmıştır. (bk. 18. beyit)⁸⁰.

5. İbn Mâlik, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh et-Tâî (ö. 672/1274)⁸¹, çok sayıdaki telifleri arasında gramer alanında aralarında metinden nazma çevirdiği olmak üzere birden çok manzum gramer kaleme almıştır. Bu manzumlar şunlardır⁸²:

- a. *el-Kâfiyetu’s-Şâfiye*: 2750 civarında *recez* tarzında nazmettiği, başında hem öğrencilere hem hocalara yönelik⁸³ olarak manzumesini yazdığını belirten İbn Mâlik’in bu eserine kendisinin yanı sıra başka âlimler tarafından da şerhler yazılmıştır⁸⁴.
- b. *el-Fevâid fi’n-Nahv*: İbn Mâlik, manzum olarak telif ettiği bu eseri daha sonra *el-Fevâidu’l-Mahviyye fi’l-Makâsidi’n-Nahviyye* adıyla metne çevirmiştir⁸⁵.
- c. *el-Miftâh fi Ebniyeti’l-Ef’âl (Lâmiyyetu’l-Ef’âl)*: *Lâm* kafiyesi ile bittiği için bu adı alan İbn Mâlik’in sarf konusunda *basît* veznindeki 114 beyitlik⁸⁶ bu manzume defalarca basılmış, başta oğlu Bedreddîn Muhammed (ö. 686/1288) olmak üzere değişik âlimler tarafından şerh edilmiştir.
- d. *Tuhfetu’l-Mevdûd*: İbn Mâlik’in bu adla *tavîl* vezninde nazmettiği manzume giriş ve hatime bölümüyle birlikte toplam 166 beyitten meydana gelmektedir. İbn Mâlik, her beyitte iki maksûr ve bunların kalıbına benzeyen memdûdünü vererek toplamda her gruptan 300 civarında isim saymıştır. Manzume, üzerine yapılan şerhin sonunda yer almaktadır⁸⁷.
- e. *el-Mu’assal fi Nazmi’l-Mufassal*: İbn Mâlik, bu manzumesini ez-Zemahşerî’nin (ö. 536/1142) *el-Mufassal* adlı gramer metninden çevirmiştir⁸⁸.
- f. *el-Hulâsa (el-Elfiyye)*: İbn Mâlik’in *el-Kâfiyetu’s-Şâfiye* adlı manzumesinden kısaltarak 1.000 beyt civarında *recez* tarzında telif ettiği bu eser pek çok ilgi görmüş, defalarca basılmış, muhtasar ve mufassal olarak tekrar nazmedilmiş ve üzerine başta oğlu Bedreddîn Muhammed (İbnu’n-Nâzim) (ö. 686/1288), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), eş-Şâtîbî (ö. 790/1388), İbn Hişâm (ö. 761/1360) olmak üzere pek çok âlim tarafından şerh yapılmış, şerhlerin üzerine hâşiye, ta’lik ve

80) İbnu’l-Hâcib, *a.e.*, s. 69, 112.

81) Hayatı ve eserleri için Bkz. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetu’s-Şâfiye*, C. I, s. 11 vd.; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, C. I, s. 130 vd.

82) el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu’t-Ta’lîmiyye*”, s. 66 vd.

83) İbn Mâlik, *el-Kâfiyetu’s-Şâfiye*, C. I, s. 156.

84) el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu’t-Ta’lîmiyye*”, s. 66.

85) Bkz. İbn Mâlik, *el-Fevâidu’l-Mahviyye fi’l-Makâsidi’n-Nahviyye*, Mekke, 1406/1986.

86) İbnu’n-Nâzim, *Şerhu Bedreddîn ‘alâ Lâmiyyeti’l-Ef’âl*, s. 24.

87) İbn Mâlik, *Şerhu Nazmi’l-Maksûr ve’l-Memdûd*, Beyrut, 1427/2006.

88) es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, C. I, s. 132.

i'rabına dair eserler yazılmıştır⁸⁹. İbn Mâlik'in mezkûr *Elfiyye*'sini özet veya şerh etmek suretiyle tekrar nazmeden ona yakın âlim vardır⁹⁰.

1. İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn: *Elfiyye*'yi muhtasar olarak nazmetmiştir⁹¹.
2. el-Hafîd b. Merzûk, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-'Acîsi (ö. 842/1439)⁹² *Elfiyye*'yi muhtasar olarak nazmetmiştir.
3. et-Tusterî, Muhibbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Nasrillâh (ö. 844/1441)⁹³, *Elfiyye*'yi muhtasar olarak nazmetmiştir.
4. İbn Zeyn, Şemseddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Zeyn el-Mısırî (ö. 845/1441), *Elfiyye*'yi manzum olarak şerh etmiştir⁹⁴.
5. el-Kinânî, 'İzzeddîn Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed (ö. 876/1473)⁹⁵, *Elfiyye*'yi muhtasar olarak nazmetmiş, sonuna hat ilmi ve bir hatime eklemiştir.
6. es-Suyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahmân (ö. 911/1505).
a. *el-Vefiyye fî Muhtasari'l-Elfiyye*: *Elfiyye*'nin muhtasarıdır.
b. *el-Ferîde*: *Elfiyye*'nin kısaltılarak ve ilâvelerle yeniden nazmı.
7. Bahrak, Cemâleddîn Muhammed b. 'Omer (ö. 930/1524)⁹⁶, *Elfiyye*'yi muhtasar olarak nazmetmiş ve üzerine şerh yazmıştır⁹⁷.
8. eş-Şa'rânî, 'Abdulvahhâb b. Ahmed (ö. 973/1571)⁹⁸, *Elfiyye*'yi muhtasar olarak nazmetmiştir.
9. el-'Âmirî, Bedreddîn Ebu'l-Berekât Muhammed b. Muhammed (ö. 984/1576)⁹⁹, *Elfiyye* üzerine iki tane manzum şerh yazmıştır¹⁰⁰.

89) bkz. el-Fevzân, 'Abdullâh Sâlih, *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, C. I, s. 15.

90) Yahyâ b. 'Abdirrahmân b. Muhammed ez-Zermânî'nin (ö. 862/1458) *Elfiyye*'yi nazm hâlinde şerh ettiği söylenmiş (el-Guneymân, *a.g.m.* s. 51) ancak es-Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre ez-Zermânî, 3 veya 4 cilt hâlinde *Elfiyye*'yi şerh etmiştir. Bkz. *ed-Davu'l-Lâmi*, C. X, s. 232.

91) el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 35.

92) Hayatı için bkz. es-Sehâvî, *a.e.*, C. VII, s. 50. Eser için bkz. el-Guneymân, *a.e.* s. 41.

93) Hayatı için bkz. es-Sehâvî, *a.e.*, C. II, s. 233 vd. Eser için bkz. el-Guneymân, *a.e.*, s. 49.

94) bkz. es-Sehâvî, *a.e.*, C. VII, s. 245, 246. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 49.

95) Hayatı için bkz. es-Sehâvî, *ed-Davu'l-Lâmi*, *a.e.*, C. VII, s. 205 vd.; Eser için bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 52.

96) Bbkz. İbnu'l-'Îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, C. X, s. 244 vd.

97) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 59.

98) Hayatı ve muhtasarı için bkz. İsmâ'il Paşa, *Hediyetu'l-'Arifin*, C. I, s. 641, 642; el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 60.

99) İbnu'l-'Îmâd, *a.e.*, C. X, s. 593.

100) el-Gazzî, Necmeddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibu's-Sâire*, C. III, s. 6; el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 62.

- a. *el-Behcetü'l-Vefiyye bi Hucceti'l-Hulâsati'l-Elfiyye* (10.000 beyit.)
- b. Yukarıdaki şerhin özeti (4500) beyit.

6. Hâzim el-Kartâcanî, Ebu'l-Hasan Hâzim b. Muhammed (ö. 684/1285)¹⁰¹, biri sarf, diğeri nahiv hakkında iki gramer eseri nazmetmiştir.

1. *el-Manzûmetu'l-Mîmiyye: Tavîl* vezninde 217 beyitlik nahiv manzumesi¹⁰².
2. *Manzûmetu'l-Maksûr ve'l-Memdûd: Recez* vezninde toplamda 1001 beyit¹⁰³.

7. İbnu'l-Verdî: Gramer alanında birden çok manzume yazmıştır¹⁰⁴.

- a. *et-Tuhfetu'l-Verdiyye:* 153 beyitlik sarf-nahiv manzumesi. Kendisinin bunun üzerine bir şerhi vardır¹⁰⁵.
- b. *el-Lubâb fi 'İlmi'l-İ'râb:* Nahiv hakkındadır. Kendisinin bunun üzerine bir şerhi vardır.
- c. *Tezkîretu'l-Ğarîb:* Nahiv hakkındadır. Kendisinin bunun üzerine bir şerhi vardır.
- d. İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sinin 150 beyitlik bir özeti.
- e. *Tuhfetu'l-Ahbâb fi'htisâri Mulhati'l-İ'râb:* el-Harîrî'nin manzum *Mulhatu'l-İ'râb* adlı eserinin muhtasarı.
- f. Ebû Hayyân el-Endelusî'nin *el-Lemhatu'l-Bedriyye* adlı sarf-nahiv eserinin manzum muhtasarı

8. İbn Câbir el-Endelusî, Şemseddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hevvârî (ö.780/1378)¹⁰⁶, üç gramer eseri nazmetmiştir.

- a. *Manzûmetu'l-Maksûr ve'l-Memdûd:* Sarf alanında ve *tavil* veznindeki 200 beyitlik bu kaside iki kısma ayrılmıştır. 153 beyitten meydana gelen birinci kısımda yakın anlama gelen, hareke ve kalıp bakımından birbirine benzeyen maksûr ve memdûd kelimeler, 154. beyitten başlayan ikinci kısımda ise aynı anlama gelen ancak harekesi farklı maksûr ve memdûd kelimeler sayılmıştır¹⁰⁷.
- b. *el-Minhatu fi'htisâri'l-Mulha:* İbn Câbir kendi manzumesi üzerine şerh yazmıştır¹⁰⁸.

101) Hayatı ve eserleri için bkz. İbnu'l-İmâd, *a.e.*, C. VII, s. 676; Hâzim el-Kartâcanî, *el-Manzûmetu'l-Mîmiyye*, (Giriş bölümü) s. 3 vd.

102) el-Kartâcanî, *a.e.*, (Giriş bölümü) s. 1.

103) el-Kartâcanî, *Manzûmetu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, s.17.

104) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 35, 36.

105) Bkz. İbnu'l-Verdî, *et-Tuhfetu'l-Verdiyye*, s. 15; el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 35.

106) Hayatı ve eserleri için bkz. es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, C. I, s. 34.

107) Bkz. İbn Câbir, *Manzûmetu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, (giriş bölümü) s. 6, 7.

108) el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 39. Mezkûr şerhin "İştigâl" ve "Mâ el-Hicâziyye" konusunun sonuna kadar olan kısmı üzerine Ummu'l-Kurâ (Mekke) Üniversitesinde tahkikli lisan üstü çalışma yapılmıştır. Bkz. *Şerhu'l-Minha fi'htisâri'l-Mulha*, (Semîha Salâh Sâlih el-Harbî), I-II, Mekke, 1420/1999.

c. *Hilyetu'l-Fasîh fî Nazmi'l-Fasîh*: Ebu'l-'Abbâs Sa'leb'in (ö. 291/904) değişik konuları incelediği eserin manzumu, Beyrut'ta basılmıştır¹⁰⁹.

9. es-Surremerî, Cemâleddîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Muhammed (ö.776/1374), *el-Mukaddimetu'l-Lu'lue fi'n-Nahv* adında basit vezinde 163 beyitlik bir gramer nazmetmiştir. es-Surremerî, Arapçaya yeni başlayanlara yönelik olduğundan manzumesinde yalnızca önemli konuları ele almıştır. Manzume İbnu'l-Habbâz'ın (ö. 637/1240) *el-Ferîde* adıyla İbnu'd-Dehhân'ın (ö. 569/) *el-Kasîde fî 'Avîsî'l-Î'râb* adlı manzumesine yaptığı şerhin sonuna eklenmiştir¹¹⁰.

10. İbn Zahîre, Cemâleddîn Ebû Hâmid Muhammed b. 'Abdillâh el-Mekkî (ö. 817/1414)¹¹¹, İbn Hişâm'ın *Kavâ'idu'l-Î'râb* adlı eserini nazma çevirmiştir¹¹². Manzume, 'Abdurrahmân es-Sa'dî'nin yaptığı şerhin sonuna İbn Hişâm'ın ismi anılmadan eklenmiştir¹¹³.

11. el-Âsârî, Zeynuddîn Ebû Sa'id Şa'bân b. Muhammed (ö. 828/1425)¹¹⁴, birden çok gramer nazmetmiştir.

a. *Kifâyetu'l-Ğulâm fî Î'râbi'l-Kelâm (Elfiyyetu'l-Âsârî)*: 1030 beyitten meydana gelen¹¹⁵ sarf-nahiv konularıyla ilgili bu manzumesine el-Âsârî'nin kendisi *el-Hidâye fî Şerhi'l-Kifâye* adında biri şerh, diğeri *en-Nihâye fî Î'râbi'l-Kifâye* adında î'râbiyle ilgili iki eser yazmıştır¹¹⁶.

b. *Lâmiyye fi'n-Nahv: Tavîl* vezinde 499 beyitlik sarf-nahiv hakkında manzume Beyrut'ta neşredilmiştir¹¹⁷.

c. *el-Halâvetu's-Sukkeriyye*: Nahiv hakkındaki bu manzumesine el-Âsârî *el-Kulâdetu'l-Cevheriyye fî'l-Halâveti's-Sukkeriyye* adıyla şerh yapmıştır. Eserin bir Nüshası İstanbul Ali Paşa Kütüphanesinde¹¹⁸.

109) Bkz. İbn Câbir, *Hilyetu'l-Fasîh fî Nazmi'l-Fasîh*, Beyrut, 1321.

110) Bkz. İbnu'l-Habbâz, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed, *el-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde*, s. 183 - 200. Ayrıca bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 37.

111) es-Sehâvî, *ed-Davu'l-Lâmi'*, C. VIII, s. 92 vd.

112) Eserin bir nüshasının Beyrut Amerikan Üniversitesi kütüphanesinde kayıtlı olduğu söylenmiştir. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 45.

113) el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 45. *Kavâ'idu'l-Î'râb*'ın manzum hâli Zeyyân b. Fâid tarafından yapılan şerhin içinde yer almaktadır. Bkz. es-Sibâî, el-Hüseyn Mirdâs, *el-Kabesu'n-Nahvi fî Nuzumi'z-Zevâvî*, Dimaşk, 1425/2004.

114) Hayatı ve eserleri için bkz. es-Sehâvî, *ed-Davu'l-Lâmi'*, C. III, s. 301; *Elfiyyetu'l-Âsârî (Kifâyetu'l-Gulâm fî Î'râbi'l-Kelâm)*, (Giriş bölümü) s. 5 vd.

115) Bkz. *Elfiyyetu'l-Âsârî*, s. 110.

116) Şerh tahkikli olarak neşredilmiş (el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 46), ayrıca Ummu'l-Kurâ (Mekke) Üniversitesi Arapça Yüksek Öğretim Sarf ve Nahiv kısmında 1999 - 2001 yılları arasında ikisi yüksek lisans, biri doktora olmak üzere üç tahkikli çalışma yapılmıştır.

117) el-Âsârî, *Lâmiyye fi'n-Nahv*, nşr. Hilâl Nâcî, Beyrut, 1420/1999; el-Guneyman, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 46, 47.

118) Bkz. el-Guneyman, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 47.

d. *‘Înânu’l-‘Arabiyye*: Nahiv hakkında bu manzume el-Âsârînin kayıp eserleri arasındadır¹¹⁹.

12. es-Suyûtî, Celâleddîn Ebu’l-Fadl ‘Abdurrahmân (ö. 911/1505), birden çok gramer nazmetmiştir.

- a. *el-Vefiyye fî Muhtasari’l-Elfiyye*: 630 beyitlik *Elfiyye*’nin muhtasarı¹²⁰.
- b. *el-Ferîde*¹²¹: es-Suyûtî’nin *Elfiyye*’nin bazı bölümlerinin çıkartarak 630 beyte indirmesi ve yaptığı ilâvelerle 1000 beyt hâlinde yeniden nazmettiği manzume¹²². Kendisinin manzume üzerine yazdığı *el-Metâli’u’-Sa’ide fî Şerhi’l-Ferîde* adında neşredilen bir şerhi vardır¹²³.
- c. *el-Fulku’l-Meşhûn fî Envâ’i’l-Funûn*: es-Suyûtî, nesir olarak kaleme aldığı *et-Tezkire fî’l-‘Arabiyye* adlı eserini bu adla nazma çevirmiştir. Eser Samsun Kütüphanesinde kayıtlıdır¹²⁴.
- d. *Mulhatu’l-Î’râb*’in muhtasarı: es-Suyûtî, el-Harîfî’nin manzumesini 120 beyt hâlinde özetlemiştir¹²⁵.
- e. *eş-Şehd fî’n-Nahv*: 70 beyitlik bir nahiv manzumesidir.
- f. *el-Muvaşşahatu’n-Nahviyye fî ‘İlmi’l-‘Arabiyye*: *Munserih* vezninde muvaşşah bir manzumedir¹²⁶.

13. el-İsferâyîmî (Mollâ ‘Îsâm), ‘Abdumelik Cemâleddîn (ö. 1037/1628), *recez* vezninde pek bilinmeyen veya nadir şâhitlerle ilgili gramer bilmeceleri (Elğâz Nahviyye) hakkında 40 beyitlik bir manzume nazmetmiş ve üzerine şerh yazmıştır. 49 bilmecenin yer aldığı manzumede üç beyitte üçer, yedisinde ikişer, geri kalan 27 beyitte ise birer konu yer almaktadır¹²⁷.

3.2. Metinden Çevrilen Manzum Gramerler

Yukarıda örnekleri verilen doğrudan nazmedilen veya özetlenen yahut şerh edilen çok sayıda manzum gramerin yanı sıra 20 civarında metin nazma çevrilmiştir. Bunların

119) Bkz. *Lâmiyye fî’n-Nahv*, (Giriş bölümü) s. 12.

120) Eserin basılmış olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu’t-Ta’lîmiyye*”, s. 55.

121) İbn Mâlik’in *Elfiyyesini* tekrar nazmedenler kısmında bu iki manzumeden bahsedilmiştir.

122) es-Suyûtî, *Elfiyye* üzerinde yaptığı eksiltme ve ilâvelerle nazmettiği *el-Ferîde*’nin İbn Mâlik’in *Elfiyye*’sinden üstün olduğunu söylemektedir. Bkz. *el-Ferîde* s. 2.

123) Bbkz. es-Suyûtî, *el-Metâli’u’-Sa’ide fî Şerhi’l-Ferîde*, Bağdat, 1977.

124) Bkz. el-Guneyman, “*el-Manzûmâtu’t-Ta’lîmiyye*”, s. 56.

125) Bkz. el-Guneymân, a.y.

126) el-Guneyman, “*el-Manzûmâtu’t-Ta’lîmiyye*”, s. 56. Muvaşşah, beytin baş tarafından sonunun nasıl biteceği anlaşılabilen vezni özel bir nazım türü. Bkz. Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Mûveşşah*, s. 19, 20.

127) Bkz. el-İsferâyîmî, *Şerhu’l-Manzûmeti’l-Elğâzi’n-Nahviyye*, (Giriş bölümü) s. 5.

bir kısmı farklı âlimler tarafından birden çok nazmedilmiş, bir kısmı ise bir âlimin birden fazla eserinin nazmedilmesi şeklinde 75 civarındadır. Metinler, müellifleri ve metinlere göre manzumların sayısı şöyledir¹²⁸:

Tablo 1. Nazma Çevrilen Metinler, Müellifleri ve Manzume Sayısı

Metinler ve Müellifleri	Manzume Sayısı
1. <i>Kitâbu'l-Fasîh li Ebi'l-'Abbâs Sa'leb</i> Ebu'l-'Abbâs Sa'leb (ö. 291/904) ¹²⁹	11
2. <i>el-Îzâh ve't-Tekmile</i> : el-Fârisî, Ebû 'Alî (ö.377 /987) ¹³⁰	1
3. <i>'Ukûdu'l-Luma'</i> :İbn Cinnî, Ebu Osmân (ö. 392/1002) ¹³¹	1
4. <i>ez-Zevâtubu'n- Nahviyye fî 'İlmi'l-'Arabiyye:</i> es-Schâvî, 'Alemuddîn Ebu'l-Hasan 'Alî (ö. 469/1077) ¹³²	1
5. <i>el-Mukaddimetu'n-Nahviyye</i> : İbn Bâbşâz (ö. 469/1077) ¹³³	1
6. <i>el-'Avâmilu'l-Mietu</i> : el-Curcânî, 'Abdulkâhir (ö. 471/ 1078) ¹³⁴	3
7. <i>el-Mufasssal</i> : ez-Zemahşerî, Mahmûd b. 'Omer (ö. 538/1144) ¹³⁵	4
8. <i>el-Muhtasar fî'n-Nahv</i> : el-Hasan b. Ebî 'Abbâd (ö. 590/1194) ¹³⁶	1
9. <i>el-Mukaddimetu'l-Cezûliyye</i> : el-Cezûlî, Ebû Mûsâ 'Îsâ (ö. 607/1211) ¹³⁷	1
10. <i>el-Misbâh fî 'İlmi'n-Nahv</i> : el-Mutarrizî, Nâsiruddîn b. 'Abdisseyyid (ö. 610/1214) ¹³⁸	1
11. <i>el-Kâfiye fî'n-Nahv</i> : İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248) ¹³⁹	13
12. <i>eş-Şâfiye fî's-Sarf</i> : İbnu'-Hâcib ¹⁴⁰	1

128) Makalenin hacmini açacağından yalnızca metin ve müellifi zikredilmiş, nazımların yerlerine atıfta bulunulmuştur.

129) Bkz. el-Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed, *Şerhu'l-Fasîh li Sa'leb*, (Giriş) s. 20, 21.

130) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 26.

131) Bkz. el-Guneymân, a.y.

132) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 25.

133) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 41.

134) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 41, 43, 78.

135) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 24, 27, 28, 29.

136) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 41.

137) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 25.

138) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 32.

139) Bkz. İbnu'l-Hâcib, *Şerhu'l-Vâfiye Nazmu'l-Kâfiye*, (Giriş bölümü) 52, 53; el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 26, 33, 57, 59.

140) Bkz. el-Guneymân, "*el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye*", s. 54.

13. <i>Tasrîfu'l- 'İzzî: ez-Zencânî, 'Abdulvehhâb b. İbrâhîm (ö. 655/1257)</i> ¹⁴¹	5
14. <i>Şevâhidu't-Tavzîh ve't-Tashîh: İbn Malik (ö. 672/1274)</i> ¹⁴²	1
15. <i>Teshîlu'l-Fevâid: İbn Malik</i> ¹⁴³	1
16. <i>Mukaddimetu'l-Acurrûmiyye: İbn Âcurrûm (ö.723/1323)</i> ¹⁴⁴	15
17. <i>el-Lemhatu'l-Bedriyye: Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/ 1344)</i> ¹⁴⁵	1
18. <i>Gâyetu'l-İhsân fî 'İlmi'l-Lisân: Ebû Hayyân</i> ¹⁴⁶	1
19. <i>Kavâ'idu'l-İ'râb: İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360)</i> ¹⁴⁷	5
20. <i>Muğni'l-Lebîb: İbn Hişâm el-Ensârî</i> ¹⁴⁸	4
21. <i>Şuzûru'z-Zeheb: İbn Hişâm el-Ensârî</i> ¹⁴⁹	2
22. <i>Tezkire fi'n-Nahv: es-Suyûtî, Celâleddîn (ö. 911/1505)</i> ¹⁵⁰	1
Toplam	75

Başta yavaş bir seyir izleyen gramer sahasındaki nazım hareketi VII. asırdan itibaren ilerleyen dönemlerde sayı bakımından artarak devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir¹⁵¹. Bazı manzumeler bulunduğu asırları da aşarak pek çok ilgi görmüş¹⁵², buna karşılık aşağıda zikredilen bazı sebeplerden dolayı bir kısmı yeterince ilgi görmediğinden ya unutulmuş yahut kaybolmuştur¹⁵³.

141) Bkz. ez-Zencânî, 'İzzeddîn Ebu'l-Me'âli 'Abdulvehhâb, *Tasrîfu'l- 'İzzî*, (Giriş bölümü) s. 22; el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 53, 60, 61.

142) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 32.

143) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 45.

144) Manzumelerin toplamı için bkz. *Mukaddimetu'l-Âcurrûmiyye* s. 24, 25; el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 41,43, 56, 59, 60, 62 63.

145) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 36.

146) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 39.

147) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 44, 45, 53, 55.

148) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 53, 54, 61.

149) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 49, 54.

150) Bkz. el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 56.

151) Belli bir metne bağlı kalmadan doğrudan yazılan manzume sayısının daha fazla olduğu kaydedilmiştir. Bkz. el-Guneymân, *a.e.*, s. 81. Yalnızca metinden çevrilmiş manzumelerin 75 civarında olduğu ve günümüzde de bu faaliyetin sürdüğü düşünülürse bu sayının 200'e vardığını söyleyebiliriz.

152) Örnek olarak manzumelerden *el-Elfiyye* (İbn Mâlik) 10 civarında, *Mulhatu'l-İ'râb* (el-Harfîri) 8, metinlerden ise *el-Âcurrûmiyye* (es-Sanhâcî) 15, *el-Kâfiye* (İbnu'l-Hâcib) 13, *el-Fasîh* (Sa'leb) 11, *el- 'İzzî* (ez-Zencânî) 8 defa nazmedilmiştir.

153) el-Guneymân, “*el-Manzûmâtu't-Ta'limiyye*”, s. 85, 86.

a. Manzumelerden genellikle üslûbu kolay, akıcı ve kısa olanlar ilgi görmüş, çok uzun olanlar veya gramerin yalnızca belli konularını ele alanlar fazla ilgi görmemiştir. Zira çok kısa olanlar veya -fazla ilmî değeri olmadığından- grameri bütün olarak ele almayan manzumeler gramer öğrenme maksadını karşılamadığı için arzu edilen rağbete erişememiştir.

b. Manzume sahibinin ilmî kudreti, şöhreti ve manzumesini bizzat okutması ilgi görmesinin bir diğer sebebidir. Meselâ, *Elfiyye* bizzat İbn Mâlik tarafından sonra da öğrencileri tarafından okutulmuş, başta oğlu Bedreddîn, Ebû Hayyân, İbn ‘Akîl, eş-Şâtîbî ve İbn Hişâm gibi tanınmış âlimler tarafından şerh edilmiştir. Bu da *Elfiyye*’nin şöhretini ve ona olan ilgiyi artırmıştır.

c. Manzumede ritim uyumu, vezin ve beyitler arasında vezin birliği manzumenin gördüğü ilgiyi etkileyen bir diğer sebeptir¹⁵⁴. Meselâ, *tavîl*, *basit* gibi 4+4 tef’iyle yazılan manzumelerin ezberi *recez* gibi 3+3 tef’iyle yazılardan daha zor olduğu için beyit sayısı az da olsa onlar kadar ilgi görmemiştir. Diğer taraftan beyit sayısı ve kullanılan vezin aynı olduğu hâlde manzumelerden biri meselâ, İbn Mâlik’in *Elfiyye’si* - isim hakkı İbn Mu’tî’nin olduğu hâlde ondan daha çok ilgi görmüştür. Çünkü İbn Mâlik, nazmında tek vezin kullandığı için ritim ve vezin uyumunu yakalamış, İbn Mu’tî ise iki vezin kullanarak ritim uyumunu zayıflatmıştır.

SONUÇ

4. asırdan başlayan, 6. ve 7. asırdan itibaren gelişen manzum gramer hareketi gramer öğretiminin önemli bir parçası olmuştur. Bu sebeple bir kısmı gramerin belli alanında veya bazı konularıyla ilgili, bir kısmı yeni başlayanlara bir bölümü ise ileri seviyede-kilere yönelik iki yüze yakın manzume yazılmıştır. Bazı manzumelerin bir bölümü kısa oldukları veya belli konuları ele aldıkları, bir kısmının ise müellifi tanınmadığı için ya unutulmuş yahut kaybolmuştur. Bazıları ise nâzımının ilmi kudreti ve şöhreti sayesinde özet veya şerh şeklinde defalarca tekrar nazmedilmiştir. Doğrudan manzum olarak yazılanların yanında bazı gramer metinleri de nazmedilmiştir. Kısa ve öz oluşları sebebiyle anlama zorluğu ile karşılaşılan bazı manzumeler üzerine şerh, şerhin üzerine tekrar şerh, haşiye ve ta’lik yazılmıştır. Böylelikle bunların etrafında yüzlerce ciltlik yeni bir gramer külliyatı meydana gelmiş bu da Arap gramerini zenginleştirmiştir. Eğitim yöntemlerinin değişmesi ve gelişmesi sebebiyle manzumelere olan ilgi azalmış ise de hâlen bu alanda manzum eserler yazılmaktadır.

154) Bkz. el-Guneymân, a.y.

Kaynakça

- Ahmed Emîn (ö. 1374/1954), *Duha'l-İslâm*, C. I-III, 10. bs., Beyrut, ts.
- el-Ahmer, Halef (ö. 180/796), *Mukaddime fi'n-Nahv*, nşr. 'İzzuddîn et-Tenûhî, Dimaşk, 1381/1961.
- el-Âsârî, Zeynuddîn Şa'bân b. Muhammed (ö. 828/), *Lâmiyye fi'n-Nahv*, nşr. Hilâl Nâcî, Beyrut, 1420/1999.
- _____, *Elfiyyetu'l-Âsârî (Kifâyetu'l-Ğulâm fi İ'râbi'l-Kelâm)*, nşr. Zuheyr Zâhid - Hilâl Nâcî, Beyrut, 407/1987.
- _____, *Şerhu'l-Minha fi'htisârî'l-Mulha*, (Semîha Salâh Sâlih el-Harbî) C. I-II, Mekke, 1420/1999.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, İbn Muhammed Emîn b. Mîr Selîm (ö. 1339/1920), *Hediyetu'l-'Arifîn, Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, İstanbul, 1951.
- Bahrak, Muhammed b. Muhammed 'Omer (ö. 930/1523), *Tuhfetu'l-Ahbâb ve Tarâifu'l-Ashâb*, Beyrut, 1416/1996.
- el-Bürenî, 'Abdulbâsî b. Muhammed, *Mudni'l-Habîb mim-Men Yuvâlî Muğni'l-Lebîb*, nşr. Muhammed İbnu's-Şeyh 'Alî Âdem, Beyrut, 1424/2003.
- Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-X, Bağdat, 1413/1993.
- Corcî Zeydân (ö. 1332/1914), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, trc. Zeki Meğâmiz, C. I-V, İstanbul, 1976 - 1978.
- _____, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, C. I- IV, nşr. Şevkî Dayf, Kahire, ts.
- Çetin, Nihad M. (ö. 1991), "Arap", *DİA*, C. III, s. 289 - 297.
- Durmuş, İsmail, "Şiir", *DİA*, C. XXXIX, s. 144.
- _____, "Halef el-Ahmer", *DİA*, XV, 234 - 236.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî (ö. 745/1344), *Tezkiretu'n-Nuhât*, nşr. 'Afîf 'Abdurrahmân, Beyrut, 1406/1986.
- Ebu'l-Mekârim, 'Alî, *Medhal ilâ Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Kahire, 2008.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân (ö.577/1181), *Nuzhetu'l-Elibbâ' fi Tabakâti'l-Udebâ'*, nşr. İbrâhîm es-Sâmîrrâ'î, 3. bs., Ürdün, 1405/1985.
- el-Fâkihî, Ebû Muhammed 'Abdillâh b. Ahmed (ö. 972/ 1565), *Keşfu'n-Nikâb 'an Mu-haddirâti Mulhati'l-İ'râb*, I-II, nşr. 'Abdulgâsîd Muhammed 'Abdulgâsîd, Kahire, 1426/2006.
- el-Fevzân, 'Abdullâh Sâlih, *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, C. I-III, Berîde, 1998.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö. 817/1414), *el-Bul-ğa fi Terâcimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, nşr. Muhammed el-Mîsrî, Kuveyt, 1407/1987.

- el-Gazzî, Necmeddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 1061/1651), *el-Kevâkibu's-Sâire*, C. I-III, nşr. Halîl el-Mansûr, Beyrut, 1418/1997.
- Goldziher, Ignace (ö. 1340/1921), *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara, 1993.
- el-Guneymân, Hassân b. 'Abdillâh, "el-Manzûmâtu't-Ta'lîmiyye ve Eseruhâ fî Ta'lîmi'n-Nahv", <http://www.almaktabah.net/vb/showthread.php?t=7558>. (13.12. 2015).
- el-Halbûnî, Hâlid, "eş-Şi'ru't-Ta'lîmî (Bidâyâtuhu, Tatavvuru, Sîmâtuhu), Dimaşk ÜD, C. III-IV, 2006.
- el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/792), *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, nşr. Fahreddîn Kabâve, Beyrut, 1985.
- _____, *el-Manzûmetu'n-Nahviyye el-Mensûbe ilâ'l-Halîl b. Ahmed*, nşr. Ahmed el-'Affî, Kahire, 1995.
- el-Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsim b. 'Alî (ö. 516/1122), *Şerhu Mulhati'l-İ'râb*, nşr. Fâiz Fâris, Ürdün, 1412/1991.
- Heddâre, Muhammed Mustafâ, *İtticâhâtü's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-Karnî's-Sânî el-Hicrî*, Kahire, 1963.
- Hızlı, Mefâil, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UUİFD*, C. XVII, S. 1, (2008).
- İbn Câbir el-Endelusî, Şemseddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hevvârî (ö.780/1378), *Manzûmetu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, nşr. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb, y.y., t.s.
- _____, *Hilyetu'l-Fasîh fi Nazmi'l-Fasîh*, Beyrut, 1321/1903.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Muhammed b. 'Abdirrahmân (ö. 808/1406), *el-Mukaddime*, nşr. 'Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk, 1425/2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim (ö. 276/889), *el-Ma'ârif*, nşr. Servet 'Ukâşe, 6. bs., Kahire, 1992.
- İbn Mâlik, Muhammed b. 'Abdillâh et-Tâî (ö. 672/1274), *Elfiyyetu İbn Mâlik*, nşr. 'Abdullatîf b. Muhammed, Kuveyt, 1437/2006.
- _____, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, C. I-IV, nşr. 'Abdulmun'im Ahmed Herîdî, Mekke, 1402/1982.
- _____, *el-Fevâidu'l-Mahviyye fi'l-Makâsidi'n-Nahviyye*, nşr. Vedûd Yahyâ, Mekke, 1406/186.
- _____, *Şerhu Nazmi'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, nşr. 'Ammâr b. Hamîsî, Beyrut, 1427/2006.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, C. I-XVIII, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvahhâb - Muhammed es-Sâdik el-'Ubeydî, Beyrut, 1416/1996.

- İbn Mu'tî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ (ö. 628/1231), *el-Fusûlu'l-Hamsûn*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire, 1976.
- _____, *ed-Durretu'l-Elfiyye*, nşr. Suleymân İbrâhîm el-Belkîmî, Kahire, 2010.
- İbnu'l-'Îmâd, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh 'Abdulhayy b. Ahmed (ö. 1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb bi Ahbâri Men Zeheb*, I-X, nşr. Mahmûd el-Arnâûd, Beyrut, 1413/1992.
- İbnu'l-Habbâz, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed (ö. 637/), *el-Ferîde fî Şerhi'l-Kasîde*, nşr. 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn, Kahire, 1410/1990.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû 'Amr b. Osmân b. Ömer (ö. 646/1248), *el- Kasîdetu'l-Muvaşşaha bi'l-Esmâi'l-Muenneseti's-Semâ'iyye*, nşr. Târik Necm 'Abdullâh, Ürdün, 1405/1985.
- _____, *Şerhu'l-Vâfiye Nazmu'l-Kâfiye*, nşr. Mûsâ Bennây 'Alvân el-'Alîfî, Kahire, 1400/1980.
- İbnu'n-Nâzim, Bedreddîn Muhammed b. İbn Mâlik (ö. 686/1287), *Şerhu Bedridîn 'alâ Lâmiyyeti'l-Ef'âl*, Kahire, 1431/2010.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (ö. 385/995), *el-Fihrist*, nşr. İbrâhîm Ramazân, 2. bs., Beyrut, 1417/1997.
- el-İsferâyînî (Mollâ 'İsâm), 'Abdulmelik Cemâleddîn (ö. 1037/1628), *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Elğâzi'n-Nahviyye*, nşr. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb, Mısır, 1419/2000.
- el-Kartâcanî, Hâzim b. Muhammed (ö. 684/1285), *el-Manzûmetu'l-Mîmiyye fi'n-Nahv*, nşr. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz, y.y., t.s.
- _____, *Manzûmetu'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, nşr. Mehdî 'Allâm, y.y., t.s.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. 'Abdillâh (ö. 1067/1656), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, C. I-II, 2. bs., nşr. M. Şerafettin Yaltkaya- Rifat Bilge, İstanbul, 1971.
- el-Kiftî, Cemâleddîn Ebu'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf (ö. 624/1227), *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'r-Ruvât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, C. I-IV, Kahire, 1406/1986.
- el-Makarrî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi't-Tayyib*, nşr. İhsân 'Abbâs, C. I-VIII, Beyrut, 1388/1968.
- Mekrem, 'Abdul'âl Sâlim, *el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, 2. bs., Beyrut, 1413/1993.
- _____, *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eseruhû fi'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, Kahire, 1995.
- Memdûh 'Abdurrahmân, *el-Manzûmetu'n-Nahviyye; Dirâse Tahlîliyye*, İskenderiyye, 2000.
- el-Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030), *Şerhu'l-Fasîh li Sa'leb*, nşr. Suleymân b. İbrâhîm el-'Ayid, Mekke, 1433/2012.

- el-Muhallebî, Muhezzebuddîn Ebu'l-Mehâsin Muhalleb b. el-Hasan el-Misrî (ö. 583/1187), *Nazmu'l-Ferâid ve Hasru's-Şerâid*, nşr. 'Abdurrahmân b. Suleymân el-'Useymîn, Riyad, 1421/2000.
- en-Nîlî, Ebû İshâk Takiyyuddîn İbrâhîm b. el-Hüseyin (7. Asır civarı), *Safvetu's-Safiyeye fî Şerhi'd-Durreti'l-Elfiyye*, C. I-IV, nşr. Muhsin Sâlim el-'Umeyrî, Mekke, 1419/1998.
- 'Omer Ferrûh, (ö. 1987) *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, C. I- VI, 4. bs., Beyrut, 1981.
- er-Râfî'î, Mustafâ Sâdık (ö. 1356/1937), *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, C. I- III, 1. bs., Beyrut, 1421/2000.
- es-Sanhâcî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Muhammed (ö. 723/1323), *el-Mukaddimetu'l-Âcurrûmiyye*, nşr. Hâyif en-Nebhân, Kuveyt, 1431/2010.
- es-Sehâvî, Şemseddîn Muhammed b.'Abdirrahmân (ö. 902/1497), *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, C. I-X, Beyrut. t.s.
- es-Sibâî, el-Huseyin Mirdâs, *el-Kabesu'n-Nahvî fî Nuzumi'z-Zevâvî*, Dimaşk, 1425/2004.
- es-Suyûtî, 'Abdurrâhman Celâluddin (ö. 911/1505), *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, C. I-II, nşr. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek vd. Beyrut, 1408/1987.
- _____, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. bs., Beyrut, 1399/1979.
- _____, *el-Ferîde*, Kahire, 1332/1912.
- _____, *el-Metâli'u'-Sa'îde fî Şerhi'l-Ferîde*, I-II, nşr. Nebhân Yâsîn Hüseyin, Bağdat, 1977.
- eş-Şankîtî, Ahmed Fâl b. Eddû (ö. 1355/1936), *Şerhu Mulhati'l-İ'râb*, nşr. Muhammed Seyyid Muhammed, Cidde, 1434/2013.
- et-Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ (ö. 279/893), *el-Câmi'u'l-Kebîr*, C. I-VI, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1996.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, *DİA*, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", C. X, s. 311 - 313.
- _____, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, C. XV, s. 310 - 311.
- _____, "Recez", *DİA*, C. XXXIV, s. 509.
- Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", AÜDTCD, C. XXXVII, S. 2, (2007).
- Uzunoglu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Müveşşah*, İzmir, 2010.
- Yâkût b. 'Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî (ö. 626/1228), *Mucemu'l-Udebâ' (İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)*, C. I-V, Beyrut, 1411/1991.

- el-Yemânî, ‘Abdulbâkî b. ‘Abdilmecîd (ö. 743/1342), *İşâretu’r-Ta’yîn fi Terâcimi’n-Nuhât ve’l-Luğaviyyîn*, nşr. ‘Abdilmecîd Diyâb, Riyad, 1406/1986.
- Yıldırım, Kadri, “*Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme*”, UÜİFD, C. XIIIIV, S. 1, (2009).
- Yılmaz, İbrahim, “*Klasik Arap Şiirinde Nazım Şekilleri*”, AÜİFD, C. XXII, (2004).
- ez-Zencânî, ‘İzzeddîn Ebu’l-Me’âlî ‘Abdulvehhâb b. İbrâhîm (ö. 655/1252), *Tasrîfu’l-‘İzzî*, nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî, Cidde, 1428/2008.
- ez-Zevâvî, Ebu’l-Fidâ Zeyyân b. Fâid (ö. ?), *el-Kabesu’n-Nahvî fî Nuzumi’z-Zevâvî*, nşr. el-Huseyn Mirdâs es-Sibâ’î, Dimaşk, 1425/2004.